

عضویت فراگیر کتابخانه ها *

نوشته: [سیروس علیدوستی](#)

مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران

کلید واژه ها

همکاری بین کتابخانه ها / اشتراک منابع / امانت بین کتابخانه ها / طرح تعمیم خدمات کتابخانه های تخصصی به افراد غیر عضو / وزارت فرهنگ و آموزش عالی / کتابخانه های دانشگاهی / کتابخانه های تخصصی

چکیده

از آنجا که به دلایل گوناگون، هیچ کتابخانه ای را نمی توان یافت که مدارک لازم را برای تأمین نیازهای مراجعان خود در اختیار داشته باشد، همکاری بین کتابخانه ها برای پاسخ به نیاز مراجعان به عنوان هدف اصلی، الزامی می نماید. اشتراک منابع یا همکاری بین کتابخانه ها از طریق برنامه های متعدد، دستیابی به این هدف را تسهیل می کند. هدف برخی از این برنامه ها، افزایش دسترسی استفاده کنندگان به منابع موجود به صورت مستقیم و غیر مستقیم است. در این مقاله راهکار جدیدی برای اشتراک منابع موجود در کتابخانه های دانشگاهی و تخصصی در سطح کشور از طریق یک روش استاندارد و رسمی ارائه می شود. علاوه بر این انواع برنامه های اشتراک منابع بررسی می شود و مقایسه ای بین دسترسی مستقیم و غیر مستقیم به منابع صورت می گیرد. در پایان، مدل منطقی یا مفهومی "عضویت فراگیر کتابخانه ها" شامل هدف ها، پوشش، خط مشی ها، مکانیسم ها و فرایندهای آن ارائه و نتایج اجرای آزمایشی این طرح که با عنوان "طرح تعمیم خدمات کتابخانه های تخصصی به افراد غیر عضو" انجام شده، بررسی خواهد شد.

مأموریت اصلی کتابخانه ها، فراهم کردن امکان دسترسی به اطلاعات سازمان یافته باری توسعه دانش است [داود، ۱۹۹۰]. اما هیچ کتابخانه ای نمی تواند در پاسخگویی به نیاز افراد زیر پوشش خود، تنها به منابعی که خود را در اختیار دارد اتکا کند. برای اثبات این واقعیت، دلایل گوناگونی ارائه شده [فترمن، ۱۹۷۴، ص ۹-۷؛ "سوئل"، ۱۹۸۱، ص ۹؛ "بوآزا"، ۱۹۸۶؛ "استفنز" و "اد"، ۱۹۹۱] که از جمله آن ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

- پدیده انفجار اطلاعات و رشد روزافزون دانش بشری و تعداد فزاینده منابع اطلاعاتی که منتشر می شود؛
- توسعه فن آوری نوین بویژه در حوزه اطلاعات و ارتباطات و دسترس پذیری بیش تر منابع اطلاعات؛
- رشد روزافزون قیمت منابع؛
- کمبود منابع مالی کتابخانه ها؛

* -

congress, Jaipur & New Delhi 11-17 Octoer 1998.

- عدم تناسب بین رشد نیاز به منابع با رشد اعتبارات کتابخانه ها ؛
- محدودیت ها و مشکلات اقتصادی موجود در اکثر کشورها؛
- رشد روز افزون پژوهش های بین رشته ای و پدید آمدن تنوع در تقاضا برای منابع؛
- محدودیت فضای نگهداری منابع در کتابخانه ها .

چنین عواملی باعث شده اند که کتابخانه ها نتوانند سیاست خوداتکایی و مالکیت منابع مورد نیاز مراجعان خود را به طور کامل دنبال کنند و به همین دلیل از حدود یک قرن پیش به راهکارهایی روی آورده اند که در چارچوب توافق ها و برنامه هایی بتوانند از منابع یکدیگر برای پاسخ به نیاز مراجعان خود استفاده کنند . این رویکرد بیش تر به عنوان "هماری بین کتابخانه ها" یا "اشتراک منابع" شناخته می شود. هدف اصلی طرح های اشتراک منابع ، افزایش دسترسی استفاده کنندگان به منابع کتابخانه ها است. این دسترسی می تواند غیر مستقیم - مانند امانت بین کتابخانه ها- یا مستقیم باشد. در اینجا یک راهکار جدید برای "دسترسی مستقیم" به منابع کتابخانه ها در ایران با عنوان "عضویت فراگیر کتابخانه ها" معرفی شده است.

طرح های اشتراک منابع

انتظار ما از طرح های اشتراک منابع، در افزایش خدمات و غنی سازی منابع خلاصه می شود. این طرح ها را می توان براساس هدف هایشان به چهار دسته تقسیم کرد [دادو، ۱۹۹۰]:

- ۱) برنامه هایی که در پی توسعه و افزایش مجموع مواد تخصصی در سطح ملی یا منطقه ای هستند؛ در چنین برنامه هایی، کتابخانه های عضو و همکار با ایجاد یک یا چند مجموعه مکمل در یک یا چند نقطه، مواد قابل دسترس را در کل افزایش می دهند. تمرکز این برنامه ها بر مواد گران قیمت و کم استفاده است.
- ۲) برنامه هایی که برای کاهش هزینه های مجموعه سازی با تقسیم مسئولیت ها انجام می شوند؛ در چنین برنامه هایی، اعضا بر چگونگی خرید و نگهداری مواد توافق می کنند و هر یک از آن ها بخشی از کل مجموعه مورد نیاز اعضا قرار می دهد و در صورت لزوم، از مجموعه دیگران برای پاسخگویی به نیاز مراجعان خود بهره می گیرد. تمرکز این دسته از برنامه ها بر موادی است که استفاده از آنها نه کم و نه زیاد است.
- ۳) برنامه هایی که دسترسی استفاده کنندگان به اطلاعات را از طریق تشریح و شناسایی منابع موجود و برنامه ریزی نظام های تحویل مدارک، افزایش می دهند.
- ۴) برنامه هایی که برای کاهش هزینه های نگهداری مجموعه ها از طریق پروژه های مشترک ذخیره سازی به وجود می آیند.

برنامه های دسته سوم گسترده ترین و شاید موفق تریت تلاش های مشترک کتابخانه ها به حساب می آیند. اما بیش تر توضیحاتی که در باره چنین برنامه هایی ارائه می شود، محدود به مواردی

است که به اسم "امانت بین کتابخانه ها" شناخته شده اند و به دسترسی غیر مستقیم اعضای یک کتابخانه به منابع دیگر کتابخانه ها به واسطه کتابخانه ای که عضو آن هستند، اشاره دارند. "دانلی" به طور کلی به چهار سطح اشاره می کند (۱۹۹۵):

- (۱) شناسایی منابع مورد نیاز؛
- (۲) پی بردن بخ این که آیا منابع مورد نیاز در کتابخانه یا مرکز تأمین مدرکی وجود دارند یا خیر؛
- (۳) توانایی دسترسی به منابع مورد نیاز از طریق یا خرید امانت؛
- (۴) حضور در محل نگهداری منابع و استفاده از آنها در محل.

بنابراین از دیدگاه استفاده کنندگان، دو روش برای دسترسی به منابع کتابخانه هایی که عضو آنها نیستند وجود دارد: دسترسی مستقیم و دسترسی غیر مستقیم. "سوئل" (۱۹۸۱، ص ۵۰) این دو روش را دو شیوه جایگزین استفاده از منابع می داند.

مقایسه دسترسی مستقیم و غیر مستقیم

برای مقایسه بهتر دسترسی مستقیم و غیر مستقیم به منابع کتابخانه ها، بهتر است ابتدا واژه "منابع کتابخانه ای" تعریف شود. با توجه به تعریفهای متعددی که در این زمینه وجود دارد (کومار، ۱۹۹۱، ص ۱۹۲؛ کنت، ۱۹۷۸، ص ۲۹۵؛ فترمن، ۱۹۷۴، ص ۱) می توان گفت که این واژه به هر آنچه یک کتابخانه را تشکیل می دهد، اشاره دارد. منابع کتابخانه ای در بردارنده مواد کتابخانه ای، عملیات، خدمات، نیروی انسانی، تجهیزات، اعتبارات، فضا و سایر تسهیلاتی است که در یک کتابخانه وجود دارند. براساس تعریف منابع کتابخانه ای، بهتر می توان مزایا و معایب دو نوع دسترسی را بر پایه چگونگی استفاده از این منابع تشریح کرد. جدول ۱ مقایسه مشروح این دو روش را نشان می دهد. با توجه به مقایسه به عمل آمده به نظر می رسد که این دو روش بیش تر مکمل یکدیگر باشند تا جایگزین.

سابقه دسترسی مستقیم

در دهه های اخیر، طرح ها و توافق های متعددی بین کتابخانه ها برای تسهیل دسترسی مستقیم استفاده کنندگان به منابع آنها به اجرا در آمده که برخی از آنها از رسمیت بیش تری برخوردار بوده اند. دیوید وبر [وبر، ۱۹۶۷] به این نوع دسترسی "تبادل خدمات برای استفاده کنندگان کتابخانه های دیگر" اطلاق می کند. مثالی که او برای دسترسی مستقیم ارائه می کند، مربوط به طرحی در دانشگاه کالیفرنیا در سال ۱۹۶۱ میلادی است که براساس آن، یک سرویس روزانه برای نقل و انتقال استادان دانشجویان و مواد تدارک دیده شده بود تا افرادی که تمایل داشتند بتوانند مستقیماً به کتابخانه های مورد نظر خود در هر نقطه از دانشگاه مراجعه و از خدمات آن ها در محل استفاده کنند. در شیکاگو و برخی نقاط دیگر آمریکا، براساس طرحی به نام اینفو پاس (۱)، کتابخانه ها در

صورتی که منابع مورد نیاز استفاده کنندگان خود را در اختیار نداشتند، آنان را به سایر کتابخانه ها ارجاع می دادند و این استفاده کنندگان می توانستند به کتابخانه های دیگر مراجعه و از خدمات آن ها بهره مند شوند و در برخی از موارد، منابعی را نیز به امانت گیرند [“سوئل”، ۱۹۸۱، ص ۵۱]. در سال های اخیر، بجز برخی موارد برخی موارد استثنا، کتابخانه های دانشگاهی اروپا و آمریکا امکان مراجعه و استفاده از مجموعه های خود را برای عموم مردم از جمله دانشجویان سایر دانشگاه ها فراهم ساخته اند [“فلچر”، ۱۹۹۱].

عضویت فراگیر کتابخانه ها : مدل منطقی

عضویت فراگیر کتابخانه ها ، مکانیسم جدیدی برای همکاری بین کتابخانه ها در ایران است و هدف از طراحی آن، اشتراک انواع منابع از جمله مجموعه ها ، خدمات، کارکنان متخصص، تجهیزات و فضای کتابخانه هایی بوده که با ایجاد دسترسی مستقیم به آن ها برای افرادی که زیر پوشش این کتابخانه ها ، صرف نظر از عضویت می توانند مانند اعضای همان کتابخانه ها، در محل کتابخانه از منابع آنها استفاده کنند. در ادامه به مشخصات این طرح اشاره می شود.

(۱) هدف اصلی

ایجاد امکان دسترسی مستقیم به منابع کتابخانه های دانشگاهی و تخصصی کشور برای کلیه افرادی که به این منابع نیاز دارند از طریق یک نظام رسمی، هماهنگ، برنامه ریزی شده و جامع.

(۲) هدف های جانبی

- ۱_۲) افزایش توان کتابخانه ها در پاسخگویی به نیاز استفاده کنندگان،
- ۲_۲) افزایش سطح استفاده از منابع موجود،
- ۳_۲) غلبه بر جدایی کتابخانه ها از یکدیگر .

جدول ۱. مقایسه دسترسی مستقیم و غیرمستقیم به منابع کتابخانه‌ای

دسترسی غیرمستقیم	دسترسی مستقیم
به عنوان محدودیت اصلی، محدود به آن دسته از منابع کتابخانه‌ای است که به صورت غیرمستقیم قابل استفاده هستند (مانند کتابهای غیرمرجع)	در استفاده از بیش تر منابع کتابخانه‌ای مانند منابع مرجع، خدمات، کارشناسان، تجهیزات، فضا، و ... محدودیتی ندارد
آن دسته از مواد غیرقابل امانت که قابل تکثیر نیز نیستند را شامل نمی‌شود	تمامی موادی را که در کتابخانه‌ها وجود دارد، شامل می‌شود
برای تکثیر منابعی که قابل امانت دادن نیستند، نیاز به تجهیزات گران قیمت را به وجود می‌آورد	امکان استفاده از اصل منابع را بدون نیاز به تکثیر فراهم می‌کند
هنگامی امکان پذیر است که مشخصات دقیق کتابشناختی مواد مورد نیاز معلوم باشد	هنگامی که اطلاعات دقیقی از مواد مورد نیاز در دست نباشد - مثلاً هنگامی که پژوهشگری به دنبال سوابق علمی یک موضوع باشد - کارآمدتر است
برخی از سفارش‌ها ممکن است به دلیل نداشتن آگاهی کامل از مفاد مدارک، بی‌ربط یا بی‌اهمیت از کار درآیند	چون انتخاب براساس اصل مدارک صورت می‌گیرد، امکان خطا از میان می‌رود
برای دسترسی غیرمستقیم به منابع کتابخانه‌ها، نیاز به یک کتابخانه یا نهاد واسط وجود دارد	بدون نیاز به واسطه و به صورت مستقیم انجام می‌پذیرد
علاوه بر واسطه، به سیستم‌های ارتباطی مانند پست و مخابرات نیز وابسته است	به سیستم‌های ارتباطی وابسته نیست
هنگامی که کتابخانه امانت‌دهنده مواد یا ارائه دهنده خدمات نزدیک باشد، زمان و هزینه‌ای که باید صرف شود توجیه اقتصادی ندارد	هنگامی که کتابخانه امانت دهنده یا ارائه دهنده خدمات دور باشد، صرفه‌ای ندارد
هنگامی که به هر دلیل، ارتباط بین استفاده کنندگان و کتابخانه یا نهاد واسط محدود یا قطع شود، امکان پذیر نیست	برای انجام، نازی به کتابخانه یا نهاد واسط نیست
تأثیر این روش بر استقلال کتابخانه‌ها نسبتاً کم‌تر است و بنابراین با مقاومت کم‌تری هم از طرف مسئولین کتابخانه‌ها روبرو می‌شود	به دلیل حضور استفاده کنندگان در کتابخانه، تأثیر این روش بر استقلال کتابخانه‌ها نسبتاً بیشتر است و بنابراین با مقاومت بیش تری هم از طرف مسئولین کتابخانه‌ها روبرو می‌شو

۳_۱) سازمان ها (عضویت فراگیر کتابخانه ها تمامی سازمان های دولتی، غیر انتفاعی و خصوصی کشور را که درگیر امر آموزش عالی یا پژوهش هستند و کتابخانه آنها دارای منابعی در حوزه های علمی و فنی می باشند در بر می گیرد).

۳_۲) استفاده کنندگان (عضویت فراگیر کتابخانه ها تمامی کتابخانه های وابسته به سازمان های زیر پوشش نیاز دارند، در بر می گیرد).

۴) خط کشی ها

موقفیت در اجرای عضویت فراگیر کتابخانه ها مستلزم وجود سیستم ها و روشهایی است که در چارچوب خط مشی های زیر طراحی و اجرا شوند؛

۴_۱) هماهنگی در سطح کشور از طریق استانداردسازی فرایند عملیات تضمین گردد؛

۴_۲) از لحاظ برنامه ریزی و نظارت به صورت متمرکز، و از لحاظ اجرا به صورت نامتمرکز و نیمه متمرکز عمل شود؛

۴_۳) حداقل تشریفات اداری، بویژه برای کتابخانه ها و استفاده کنندگان پدید آید؛

۴_۴) حداکثر اطمینان و ضمانت را برای پیشگیری از خسارت به کتابخانه ها به وجود آورد (بنابراین بیش تر باید از کنترل های پیش از عمل و حین عمل استفاده شود. البته هزینه های کنترل نباید از منافع حاصل از آن پیشی گیرند)؛

۴_۵) حداکثر اطمینان و ضمانت برای حبران خسارت های احتمالی به کتابخانه ها، به سریع ترین روش ممکن فراهم گردد؛

۴_۶) مقررات داخلی تک تک کتابخانه ها به بیش ترین میزان ممکن محترم شمرده شود؛

۴_۷) مشارکت مدیران و کارکنان کتابخانه ها از طریق راهکارهای مناسب تضمین شود.

۵) مکانیسم ها

مطالعات نشان می دهند که طرح های اشتراک منابع را می توان با استفاده از چهار مکانیسم زیر به اجرا در آوردی [گتس، ۱۹۹۵، ص ۱۰۸-۷۷]:

۵_۱) مبادله

یک مکانیسم اشتراک منابع را می توان بر مبنای مبادله یا تبادل پایاپای شکل داد، به این ترتیب که کتابخانه ها در مقابل دریافت منابع از سایرین، منابع خود را به صورت متقابل در اختیار آنان قرار دهند.

جدول ۲. مکانیسم های اشتراک منابع در عضویت فراگیر کتابخانه ها

مکانیسم

حوزه پوشش

سازمان ها:

وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی..... اجبار
غیروابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی:

دارای کتابخانه‌ای با حداقل منابع مورد نیاز..... مبادله

بدون کتابخانه‌ای با حداقل منابع مورد نیاز..... تبادل در مقابل دریافت پ

استفاده کنندگان:

وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی..... رایگان

وابسته به سایر سازمان‌هایی که دارای کتابخانه‌ای با حداقل منابع مورد نیاز هستند..... مبادله

سایر استفاده کنندگان..... تبادل در مقابل دریافت پ

۲_۵) تبادل در مقابل دریافت پول

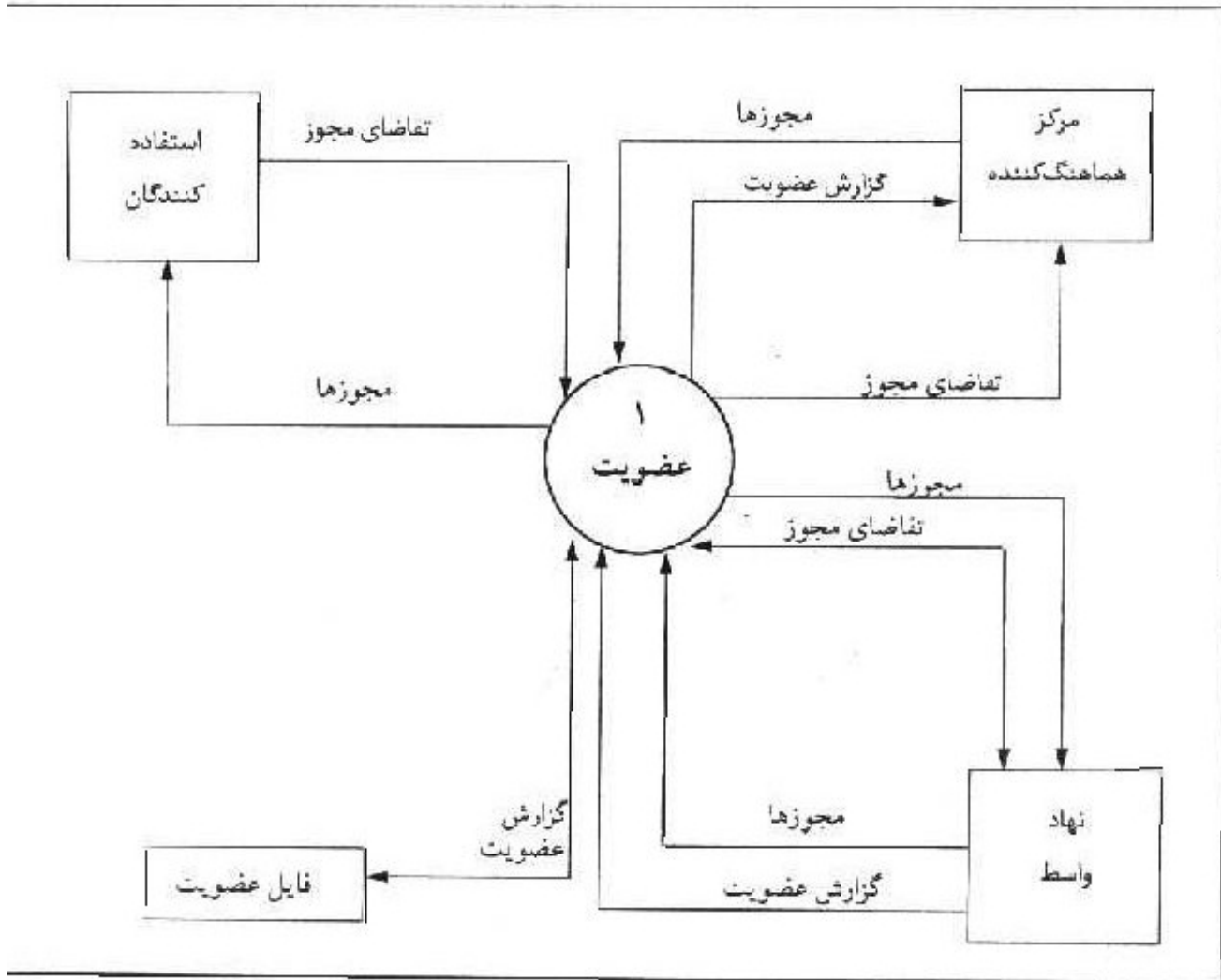
دومین مکانیسم اشتراک منابع، دربردارنده تبادل داوطلبانه منابع در مقابل دریافت پول است. در این مکانیسم، هر داد و ستد دربردارنده یک هزینه است و هر عضو براساس آن تصمیم می‌گیرد که آیا یک مدرک بخصوص، با هزینه‌ای که باید برای دریافت آن پرداخت شود، نسبت به هزینه خرید آن، ارزش سفارش دارد یا خیر؟

۳_۵) اهدا

سومین مکانیسم اشتراک منابع، مبتنی بر بخشش یا هدیه است. بخشش به دیگران ممکن است بر آداب، روابط، حس اجتماعی و اصول بشر دوستانه مبتنی باشد.

۴_۵) اجبار

مکانیسم چهارم برای اشتراک منابع براساس دستور و اجبار شکل می‌گیرد و براساس آن، مقام‌های دولتی منابع را در چارچوب قوانین و مقررات مالیاتی از برخی اشخاص، یا از درآمدهای عمومی جذب می‌کنند و مطابق تصمیم‌های دولت به مصرف می‌رسانند. در عضویت فراگیر کتابخانه‌ها، از ترکیب سه مکانیسم به شرح جدول ۲ استفاده می‌شود.

نمودار ۱. مدل منطقی عضویت

۶) فرایندهای منطقی

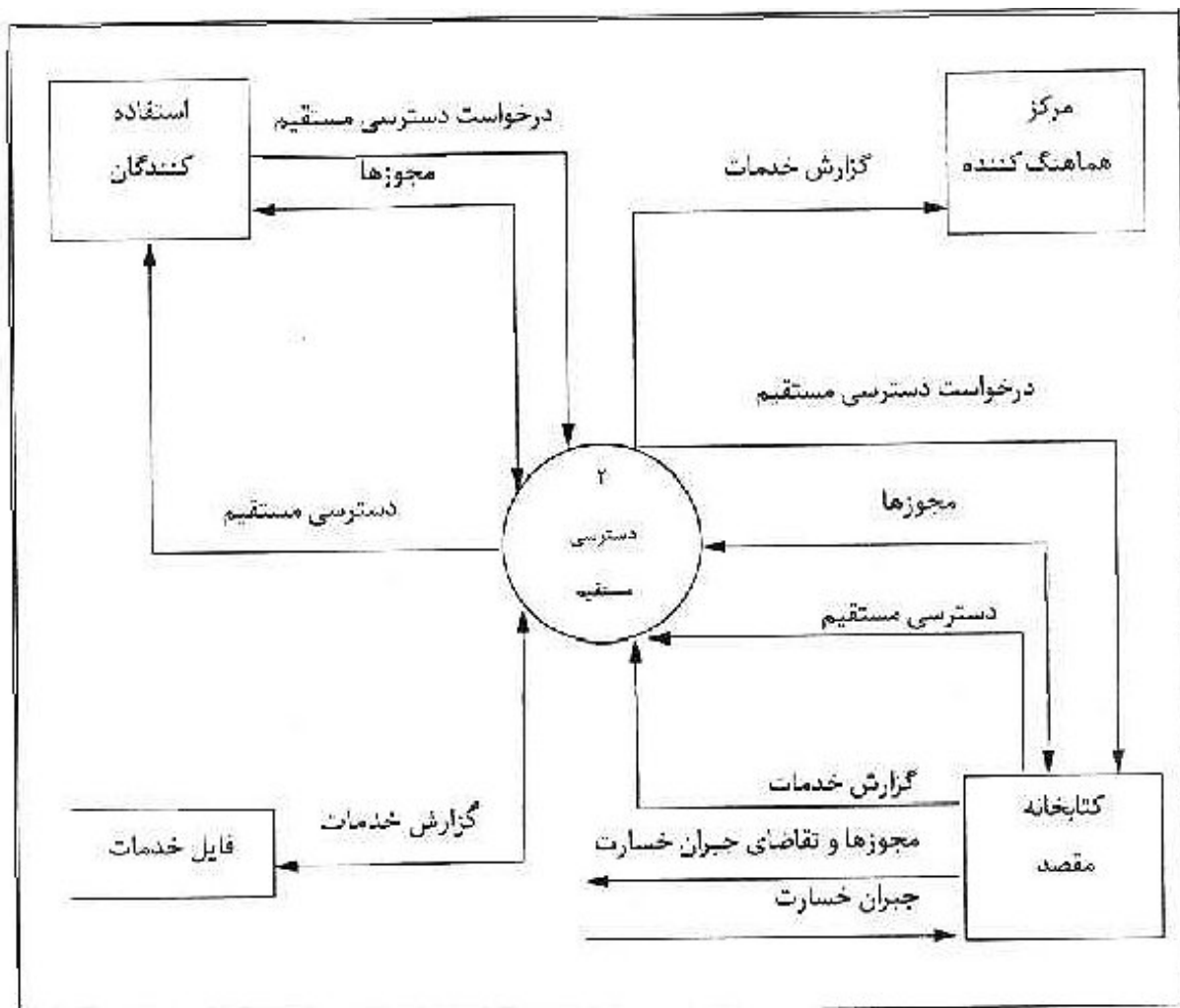
عضویت فراگیر کتابخانه ها دارای چهار فرایند منطقی به این شرح است:

۶-۱) عضویت

عضویت، اولین قدم در استفاده از این طرح است. همانگونه که در نمودار ۱ نشان داده شده، استفاده کنندگان می توانند تقاضای خود را برای استفاده از این تسهیلات به یک نهاد واسط که ممکن است کتابخانه یا سازمان دیگری باشد، ارائه کنند. نهاد واسط نیز این تقاضا را به مرکز هماهنگ کننده ارسال می دارد و این مرکز مجوز استفاده کننده قرار می دهد. استفاده کنندگان با داشتن مجوزهای صادر شده از مرکز هماهنگ کننده می توانند با مراجعه حضوری به کتابخانه های زیر پوشش، مستقیماً از منابع آن ها در محل استفاده کنند. همان گونه که نمودار ۲ نشان می دهد. استفاده کنندگان به کتابخانه های مقصد مراجعه و با ارائه مجوز خود،

از آن ها در خواست خدمات می کنند و این کتابخانه ها نیز با مشاهده مجوز و احراز اعتبار آن، خدمات خود را مستقیماً به استفاده کنندگان ارائه می دهند.
(۳_۶ جبران خسارت)

مرکز هماهنگ کننده هر گونه خسارت احتمالی به کتابخانه های مقصد را مستقیماً جبران می کند. این فرایند در نمودار ۳ نشان داده شده است. مرکز هماهنگ کننده پس از جبران خسارت کتابخانه مقصد، نهاد واسط را از موضوع آگاه می سازد. نهاد واسط به نوبه خود، استفاده کننده را به بازپرداخت خسارت وارده به مرکز هماهنگ کننده وادار می کند.

نمودار ۲. مدل منطقی دسترسی مستقیم

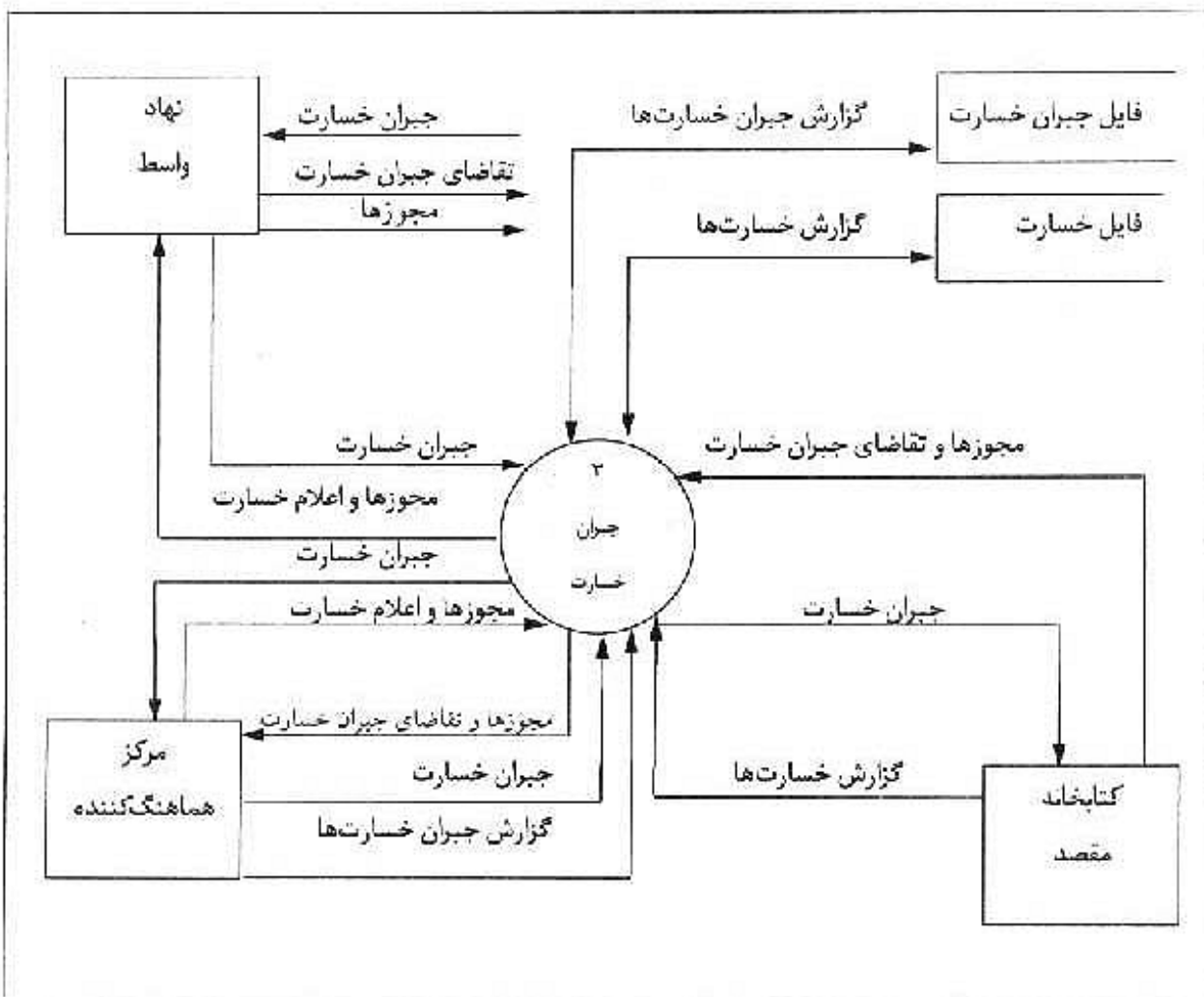
(۴_۶) تصفیه حساب

تصفیه حساب، مرحله پایانی استفاده از این طرح است. استفاده کنندگان، هنگامی که بخواهند یا لازم باشد به عضویت خود پایان بخشند، باید تصفیه حساب کنند. فرایند تصفیه حساب در نمودار ۴ نشان داده شده. به این منظور، استفاده کنندگان باید تقاضای خود را به همراه مجوزهایی که قبلاً

دریافت داشته اند به نهاد واسطه ارائه کنند و در صورتی که مشکلی وجود نداشته باشد تصفیه حساب خود را دریافت دارند. در غیر این صورت باید قبلاً خسارات وارده را جبران کنند.

اجرا

اجرای عضویت فراگیر کتابخانه ها در کشور عملاً از نیمسال اول سال تحصیلی ۷۵-۱۳۷۴ با اجرای آزمایشی طرحی به نام "طرح تعمیم خدمات کتابخانه های تخصصی به افراد غیر عضو" آغاز شده است. حوزه پوشش این طرح از لحاظ سازمانی دربرگیرنده کتابخانه های وزارت فرهنگ و آموزش عالی و از لحاظ استفاده کنندگان، در برگیرنده اعضای رسمی هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی این وزارت است. مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران به عنوان مرکز هماهنگ کننده، مسئولیت برنامه ریزی و هدایت این طرح را بر عهده داشته است. کتابخانه های زیر پوشش طرح به دو دسته تقسیم می شوند:

نمودار ۳. مدل منطقی جبران خسارت

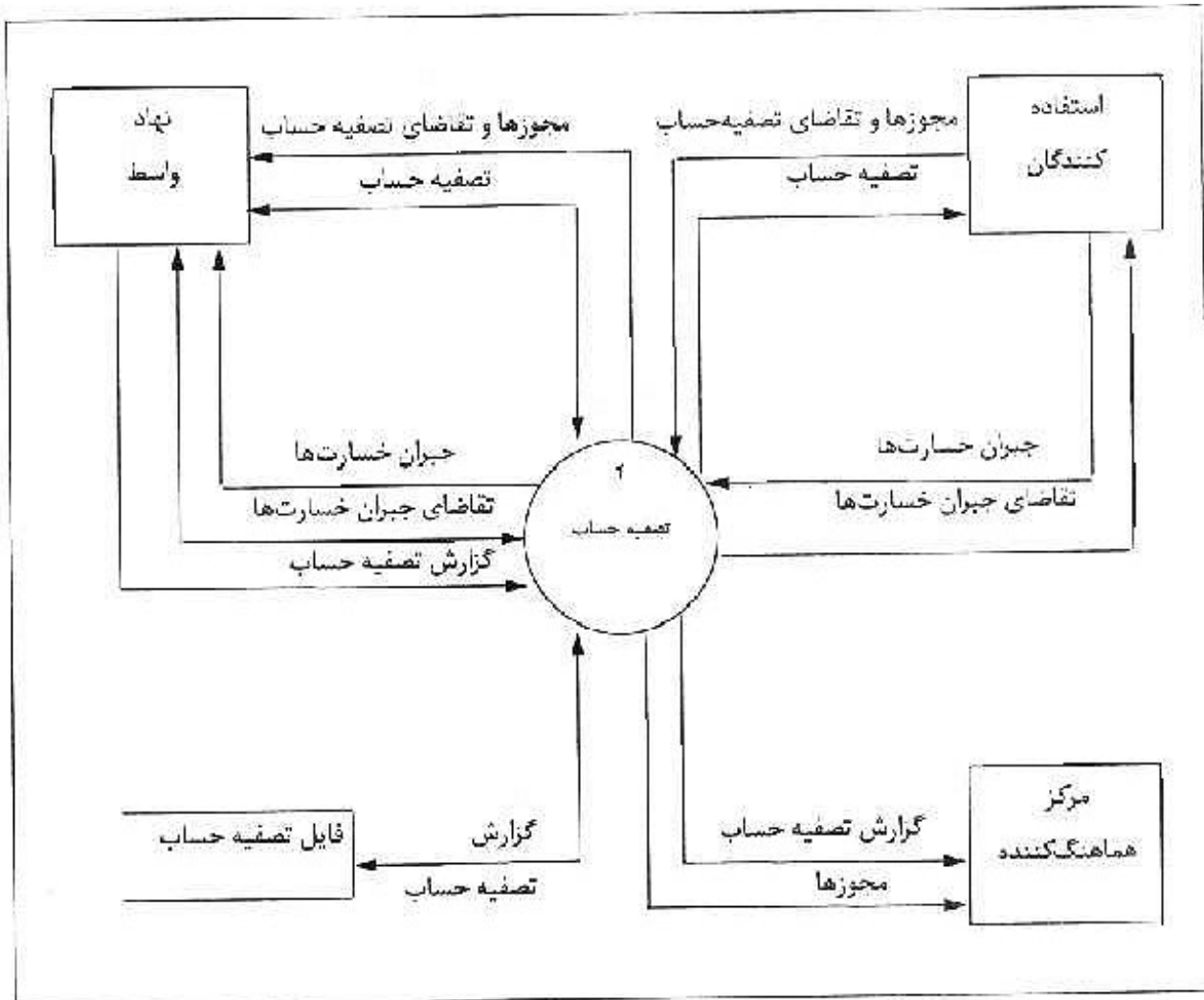
کتابخانه های مبدأ و کتابخانه های مقصد. کتابخانه های مبدأ به عنوان نهادهای واسط برای پذیرش اعضا عمل می کنند و کتابخانه های مقصد کتابخانه هایی هستند که منابع خود را مستقیماً در اختیار این اعضا قرار می دهند. کتابخانه های مبدأ، الزاماً کتابخانه مقصد هم هستند، اما کتابخانه های مقصد ممکن است مبدأ نباشند. فرایندهای این طرح عبارت اند از:

(۱) عضویت

اعضای رسمی هیئت علمی و دانشجویان تحصیلات تکمیلی می توانند با مراجعه به کتابخانه مبدأئی که برای آنها تعیین شده، تقاضای استفاده از تسهیلات طرح را بنمایند. کتابخانه مبدأ برای اعضای هیئت علمی، کتابخانه مرکزی هر دانشگاه و برای دانشجویان، کتابخانه دانشکده محل تحصیل آنان است. این کتابخانه ها به هر یک از اعضای هیئت علمی، یک کارت عضویت و سه کارت امانت و به دانشجویان، یک کارت عضویت و دو کارت امانت ارائه می کنند.

(۲) دسترسی مستقیم

افرادی که کارت های عضویت و امانت را از کتابخانه های مبدأ دریافت کنند می توانند با استفاده از کارت اول به کلیه کتابخانه های مقصد مراجعه و از تمامی خدمات آن ها که در محل کتابخانه به اعضای معمولی آن ها ارائه می شود، استفاده کنند و در صورت نیاز با سپردن هر کارت امانت، یک کتاب را که طبق مقررات آن کتابخانه امانت دانی باشد، برای مدتی به امانت گیرند. این مدت برای اعضای هیئت سه هفته و برای دانشجویان دو هفته است.

نمودار ۴. مدل منطقی تصفیه حساب

۳) جبران خسارت

در صورتی که فردی کتاب امانتی را در پایان مهلت مقرر به کتابخانه مقصد بازنگرداند، کتابخانه کارت امانت مربوطه را باطل ، و آن را همراه با درخواست جبران خسارت به مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران ارسال می کند. این مرکز بلافاصله پس از دریافت این درخواست، خسارت وارده را جبران می کند. خسارت های پرداخت شده در گلوگاه هایی نظیر زمان فراغت از تحصیل دانشجویان ، از افراد متخلف دریافت می شود.

۴) تصفیه حساب

دانشجویان برای فراغت از تحصیل ، لازم است گواهی تصفیه حساب با این طرح به آموزش دانشکده محل تحصیل خود ارائه کنند. تصفیه حساب در صورتی به دانشجویان ارائه خواهد شد که کلیه کارت های دریافتی خود را به کتابخانه مبدأ، تحویل دهند. ارائه نکردن کارت ها نشان دهنده وارد آوردن خسارت است که در این صورت، چنین دانشجویی باید ابتدا خسارت وارده را

جبران نماید تا بتواند تصفیه حساب دریافت کند. تصفیه حساب با اعضای هیئت علمی در پایان دوره آزمایشی اجرای طرح انجام می شود.

نتایج اجرای آزمایشی طرح

طرح تعمیم خدمات کتابخانه های تخصصی به افراد غیر عضو در طول اجرای آزمایشی با داشته، به عنوان اولین طرح در نوع خود توانسته است نتایج بسیار مطلوبی را به بار آورد و در این مدت ضرورت، اهمیت و جایگاهی در خور در میان استفاده کنندگان از آن کسب کند. برخی از نتایج اجرای این طرح تا پایان سال ۱۳۷۶ به قرار زیرند:

۱) کتابخانه های زیر پوشش

مجموع کتابخانه های زیرپوشش براساس آیین نامه طرح، ۲۰۴ کتابخانه تعیین شده که از این تعداد ۱۵۳ کتابخانه مبدأ و مقصد، و مدارک علمی ایران از این تعداد در مجموع ۱۱۹ کتابخانه مبدأ و مقصد، و ۱۶ کتابخانه مقصد با این طرح همکاری فعال داشته اند. این کتابخانه ها در ۳۱ شهر و ۶۵ دانشگاه و مؤسسه آموزش عالی یا مرکز پژوهشی قرار دارند.

۲) افراد زیر پوشش

مجموع اعضای زیر پوشش این طرح در طول اجرا تا پایان سال ۱۳۷۶ براساس آمار موجود در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۶۷۲۰ نفر بوده که از این تعداد، ۴۸۵ نفر عضو هیئت علمی و ۶۲۳۵ نفر دانشجوی تحصیلات تکمیلی بوده اند و در این مدت تعداد ۱۲۲۳ نفر از دانشجویان با این طرح تصفیه حساب کرده اند. بنابراین تعداد دانشجویان استفاده کننده از طرح در پایان سال ۱۳۷۵-۱۳۷۶ و نسبت این دو در جدول ۳ نشان داده شده است. براساس این جدول، بیش ترین تعداد استفاده کنندگان از طرح در دانشگاه تربیت مدرس و بالغ بر ۱۴۹۷ نفر و کم ترین آنها در دانشگاه تهران با ۳۵ نفر بوده اند. بیش ترین نسبت دانشجویان استفاده کننده از این طرح در طول اجرای آزمایشی آن به تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی در سال تحصیلی ۷۶-۱۳۷۵ متعلق به دانشگاه زنجان با ۱/۶۲ و کمترین نسبت، از آن دانشگاه تهران با ۰/۰۰۶ است. کل دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه های وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی در سال تحصیلی ۷۶-۱۳۷۵ براساس آمار آموزش عالی مؤسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی، ۲۴۹۷۱ نفر بوده اند که به این ترتیب، نسبت تعداد دانشجویان استفاده کننده از طرح در طول اجرای آزمایشی آن به کل دانشجویان تحصیلات تکمیلی تقریباً ۲۵ درصد، و نسبت تعداد دانشجویان تحصیلات استفاده کننده از طرح در پایان سال ۱۳۷۶ به کل دانشجویان تحصیلات تکمیلی تقریباً ۲۰ درصد بوده است. از تعداد ۴۸۵ نفر عضو هیئت علمی عضو این طرح، بیش ترین تعداد متعلق به دانشگاه های علم و صنعت و یزد به ترتیب با ۱۳۵ و ۸۲ عضو و میانگین تعداد اعضای وابسته به سایر دانشگاه ها تقریباً ۱۳ نفر بوده است.

جدول ۳. توزیع تعداد افراد زیرپوشش طرح تعمیم خدمات کتابخانه‌های تخصصی به افراد غیر عضو

نسبت دانشجویان استفاده کننده به کل دانشجویان تحصیلات تکمیلی	تعداد دانشجویان تحصیلات تکمیلی	تعداد دانشجویان استفاده کننده	نام دانشگاه
۱/۶۲	۸	۱۳	زنجان
۱/۱	۱۱	۱۲	کاشان
۰/۹۵	۲۱۸	۲۰۸	الزهراء
۰/۸۴	۵۵۸	۴۷۰	تربیت معلم تهران
۰/۷۷	۶۲	۴۸	رازی کرمانشاه
۰/۶۷	۳۹	۲۶	پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
۰/۶۵	۱۴۵	۹۴	مازندران
۰/۶	۲۰	۱۲	بیرجند
۰/۶	۱۱۵	۶۹	ارومیه
۰/۵۴	۱۳۰۳	۷۳۰	صنعتی امیرکبیر
۰/۵۱	۲۹۰	۱۴۹	گیلان
۰/۴۵	۲۶۵	۱۲۰	شهید باهنر کرمان
۰/۴۵	۳۳۱۳	۱۴۹۷	تربیت مدرس
۰/۴۲	۶۶۱	۲۷۸	صنعتی اصفهان
۰/۳۹	۶۱	۲۴	بوعلی سینا همدان
۰/۳۵	۱۳۵	۴۸	سیستان و بلوچستان
۰/۳۱	۱۲۶۷	۲۹۸	صنعتی شریفه
۰/۲۹	۱۳۷۸	۳۹۶	علم و صنعتی ایران
۰/۲۹	۱۲۵۸	۳۶۵	شیراز
۰/۲۷	۷۳۵	۱۹۹	اصفهان
۰/۲۶	۳۳۰	۸۵	خواجه نصیرالدین طوسی
۰/۲۴	۲۳۱۸	۵۴۸	شهید بهشتی
۰/۲۲	۱۰۱۹	۲۲۱	علامه طباطبایی
۰/۱۲	۵۳۹	۶۷	هنر
۰/۱۱	۲۲۰	۲۴	بین‌المللی امام خمینی (ره)
۰/۰۷	۲۸۱	۲۰	یزد
۰/۰۶	۴۲۲	۲۵	شهید چمران اهواز
۰/۰۱	۹۴۹	۱۲	فردوسی مشهد
۰/۰۰۶	۶۰۱۷	۳۵	تهران
۴	۴	۲۴	منابع طبیعی و کشاورزی گرگان
۴	۴	۱۱	تربیت معلم اراک
۴	۴	۸	تحقیقات پلیمر ایران

۳) امانت کتاب

براساس آمار موجود در مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، از ابتدا تا پایان سال ۱۳۷۶ تعداد ۱۲۳۰۶ جلد کتاب از طرف کتابخانه ها مستقیماً در اختیار اعضای زیر پوشش قرار گرفته است. جدول ۴ توزیع تعداد این کتابها را براساس رده و زبان نشان می دهد. همانگونه که در این جدول نشان داده شده.

جدول ۴. توزیع تعداد کتابهای امانت داده شده براساس رده و زبان

ردم	زبان / تعداد		
	فارسی	لاتین	عربی
Q : علوم	۳۶۷	۳۲۷۷	۷
T : تکنولوژی	۳۷۲	۳۲۷۰	۱
P : زبان و ادبیات	۲۹۸	۱۲۹۲	۱۰۹
B : فلسفه و دین	۳۸۳	۳۰۷	۱۶۱
H : علوم اجتماعی	۲۴۸	۳۶۷	۲
D : تاریخ عمومی و جهان باستان	۴۲۲	۵۳	۱۰۴
L : آموزش و پرورش	۱۱۱	۱۰۹	-
N : هنرها	۴۵	۱۳۳	۴
R : پزشکی	۴۱	۱۲۷	۲
G : جغرافیا، مردم شناسی، فرهنگ عامه	۳۶	۸۴	۷
S : کشاورزی	۲۸	۸۸	۱
سایر	۱۴۲	۲۸۵	۲۳
جمع	۲۴۹۳	۹۳۹۲	۴۲۱

بشترین کتابهای استفاده شده به زبان لاتین بوده و از لحاظ موضوع نیز به علوم و فن آوری مرتبط هستند. جدول ۵ توزیع تعداد کتاب های امانت داده شده را براساس زمان نشان می دهد. در جدول

۶ تبادل کتاب بین شهرها نشان داده شده . براساس اطلاعات موجود، ۹۱۵۷ جلد کتاب در داخل شهرها تبادل شده که از این تعداد، ۸۷۷۹ جلد یعنی ۹۶ درصد آن مربوط به شهر تهران بوده است. این نسبت به دلیل تعداد کتابخانه های مقصد فعال و همچنین تعداد افراد زیر پوشش را تشکیل می دهند.

جدول ۵. توزیع تعداد کتاب های امانت داده شده بر مبنای زمان

جمع	فصل				سال
	زمستان	پاییز	تابستان	بهار	
۱۶۱۳	۱۰۳۶	۵۷۷	-	-	۱۳۷۴
۵۰۵۸	۱۴۱۴	۱۴۷۲	۱۰۸۳	۱۰۸۹	۱۳۷۵
۵۲۷۷	۱۲۹۵	۱۳۲۸	۱۱۴۵	۱۰۶۹	۱۳۷۶

جدول ۶. توزیع تعداد کتاب های تبادل شده به تفکیک شهر

جمع	امانت داده		تبادل داخل شهر	نام شهر
	امانت گرفته	به سایر شهرها		
جمع	از شهرها	به سایر شهرها		
۱۱۴۴۷	۱۰۱۰	۱۶۵۸	۸۷۷۹	تهران
۶۳۰	۲۸۳	۲۵۲	۹۵	اصفهان
۲۸۷	۲۵۰	۲۷	۱۰	تبریز
۲۰۶	۳۸	۱۶۸	-	رشت
۱۵۳	۱۱۹	۳۱	۳	شیراز
۱۲۳	۷۴	۴۹	-	کرمان
۱۰۰	۹۸	۲	-	بابلسر
۸۸	۴۴	۳۰	۱۰	میانگین در سایر شهرها
	۳۱۴۹	۳۱۴۹	۹۱۵۷	جمع

جدول ۷. توزیع تعداد کتاب‌های تبادل شده به تفکیک دانشگاه

نام دانشگاه	تبادل داخل دانشگاه	امانت داده به سایر دانشگاه‌ها	امانت گرفته از سایر دانشگاه‌ها	نسبت امانت داده به امانت گرفته
هنر	۲۲	۱۰۰۹	۱۲۱	۸/۳۴
صنعتی شریف	۳	۱۴۴۵	۶۴۹	۲/۲۳
صنعتی اصفهان	-	۳۴۳	۱۵۷	۲/۱۸
تربیت مدرس	-	۴۱۶۲	۲۰۸۸	۱/۹۹
صنعتی امیرکبیر	-	۱۹۶۹	۱۱۲۷	۱/۷۵
علم و صنعت	-	۲۸۷	۷۰۴	۰/۴۱
تربیت معلم تهران	۱۱	۲۴۶	۷۵۱	۰/۳۳
علامه طباطبایی	۷	۱۳۵	۹۸۰	۰/۱۴
تهران	۲	۶۱	۴۵۹	۰/۱۳
صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی	۲	۳۹	۵۷۴	۰/۰۷
شهید بهشتی	۲	۸۵	۱۱۵۰	۰/۰۷
میانگین در سایر دانشگاه‌ها	۵	۴۲	۶۰	۰/۷

جدول ۷ تبادل کتاب بین دانشگاه ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی زیر پوشش طرح را نشان می دهد. براساس این جدول، دانشگاه های تربیت مدرس، صنعتی امیر کبیر، صنعتی شریف و هنر به ترتیب با امانت ۴۱۶۲، ۱۹۶۹، ۱۰۰۹ جلد کتاب به دیگران بیش ترین میزان را در امانت داده کتاب به خود اختصاص داده اند و دانشگاه های تربیت مدرس و صنعتی امیر کبیر به ترتیب با امانت ۲۰۸۸ و ۱۱۲۷ جلد کتاب از دیگران، بیش ترین میزان را در امانت گرفتن کتاب به خود اختصاص داده اند. در این میان، برخی از دانشگاه ها نظیر دانشگاه شهید بهشتی و دانشگاه صنعتی خواجه نصیرالدین طوسی به نسبت بسیار بیش تر از کتاب هایی که امانت داده اند- امانت گرفته اند و در مقابل دانشگاه هایی نظیر دانشگاه هنر و دانشگاه صنعتی شریف به نسبت بسیار بیش تر از کتابهایی که امانت گرفته اند- امانت داده اند.

نتیجه

همکاری بین کتابخانه ها یا اشتراک منابع، یک مکانیسم رایج برای جبران کاستی ها و کمبود هایی است که کتابخانه ها در پاسخگویی به نیاز مخاطبین خود با آنها مواجه هستند. طرح های اشتراک منابع، با هدف های گوناگون و متنوعی پدید آمده اند که از جمله آنها می توان به طرح هایی اشاره کرد که به دنبال افزایش دسترسی مستقیم یا غیر مستقیم استفاده کنندگان به منابع کتابخانه ها هستند. عضویت فراگیر کتابخانه ها، طرحی جدید در کشور است که به منظور ایجاد امکان دسترسی مستقیم به منابع کتابخانه ها از طریق یک نظام رسمی طراحی شده. اجرای این طرح با اجرای آزمایشی طرحی به نام "تعمیم خدمات کتابخانه های عخصی به افراد غیر عضو" از اواسط

سال ۱۳۷۴ در حوزه وزارت فرهنگ و آموزش عالی شده و در طول اجرا تا پایان سال ۱۳۷۶، ۱۳۵ کتابخانه، ۶۲۳۵ دانشجو و ۴۸۵ عضو هیئت علمی را زیر پوشش داشته و در مجموع زمینه امانت ۱۲۳۰۶ جلد کتاب را فراهم کرده است. اعضای استینفو (شبکه منطقه ای مبادله اطلاعات و تجربیات در علوم و فن آوری در آسیا و اقیانوسیه) در سال ۱۳۷۶ از اجرای آزمایشی این طرح دیدن کردند و در برنامه کاری ۹۹-۱۹۹۸ خود توصیه کردند که کتابخانه های کشورهای عضو امکان عضویت فراگیر را در میان خود فراهم آورند [“بارتیکه” و “لوزانو- ایگناچیر”، ۱۹۹۷]. این طرح همچنین از سوی شورای پژوهش های علمی کشور به عنوان یک طرح ملی به تصویب رسیده است.

۲

پی نوشت ها

1. INFOPASS

۲. از مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران و آقای دکتر حسین غریبی به دلیل پشتیبانی از اجرای این طرح و آقایان مهندس پرویز نیک آذر و علی جمالی به خاطر همکاری در تهیه آمارها تشکر و سپاسگزاری می شود.

منابع

1. Bartilet, V.B. and R.Lozano
plan for next tow years. The ASTINFO Newsletter 12, no 2: 1, 10.
2. libraries in
18:373- 387.
3. e sharing in the electronic era:
potentials and paradoxes Library trends 43, no .4 663- 678.
4. ry cooperation: methods, models to aid
information library administration 12, no. 3: 63-81.
5. Fetterman john
resource sharing in libraries by allen kent. New York : marcel dekkerm inc.
6. cooperation.
library cooperation , edited by Alan F.Macdougall and ray prytherch.
UK:Gower.
7. resource sharing edited by Shirley K.Baker and mary E. Jackwon.
Newyork: the Haworth press, inc: 77-108.
8. libraries in encyclopedia of
library and information science, Vol. 25, edited by Allen Kent, Harold
lancour, and day E. Daily . New York: marcel dekker.
9. Kumar, Krishan. (1991). Reprint. Library organization. New delhi: Vikas
publishing house PVT LTD, 1987.
10. Sewell, Philip H.(1981). Resource sharing . London: Andre deutsch.
11. library
alan F.Macdougall and ray prytherch. UK: Gower .

12.
academic libraries

libraries (May): 205- 21.